

**Дејан В. Поповић**

Ваљево

*dejan.popovic0@gmail.com*

## ПОМОЋ РУСКИМ ИЗБЕГЛИЦАМА У ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ 1920–1922. ГОДИНЕ

*Айспиракѝ:* У тексту се говори о помоћи руским избеглицама која је долазила од државних институција, друштава и појединаца ваљевског краја у виду прилога и материјалних средстава у периоду од 1920. до 1922. године. На који начин је ова помоћ организована у условима велике оскудице након Великог рата у народу који је имао осећај „враћања дуга Русији“, тема је овог рада.

*Кључне речи:* руске избеглице, досељавање, помоћ, Руско-југословенски одбор, Начелство округа ваљевског, Првостепени суд, прикупљање прилога по школама за гладну децу Русије, Коло српских сестара

Руса је на тлу ваљевског краја било и у доба Великог рата. Наиме, у доба аустро-угарске окупације Србије 1916. године, група заробљених царских руских официра и војника налазила се у селу Грабовици, крај Ваљева, где су разбијали камен и одржавали пут Ваљево – Шабац. Такође, били су ангажовани на тесању дрвених крстова за потребе грабовачког гробља, јер је у ратним условима требало сахранити велики број умрлих српских избеглица, као и заробљених српских војника и цивила код којих је пронађено оружје, па су од стране окупаторских власти ликвидирани по кратком поступку<sup>1</sup>. У исто време, једна група заро-

<sup>1</sup> Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту МИАВ), Фонд: Окружни суд (у даљем тексту ОС), 1921. година, дел. бр. 445, 932, 949, 1056, 2880, 19681. Председник грабовачке општине био је Петар Милановић, рођен 1865. године у Рађевом селу. Милановићу је након рата суђено при Првостепеном суду у Ваљеву као сараднику окупатора. У процесу против њега сведоци су га звали издајником, јер је потказивао локално становништво

бљених руских војника налазила се у селу Трстеници, а радили су на вршаћим машинама, жњели жито, косили ливаде, жигосали стоку. Српски сељаци су хранили руску војску, а због тешких услова живота и рада заробљени Руси су организовали бекство које није успело.<sup>2</sup>

Након Октобарске револуције 1917. године и доласком на власт бољшевика у великим руским градовима, уследио је крвави и дуготрајни грађански рат војски црвених и белих, који је вођен на руском тлу од 1918. до 1922. године. Овај грађански рат у Русији однео је осам милиона живота и створио огроман број избеглица које су без икаквих средстава за живот лутале пространствима Русије и прелазили у источну Пољску, где их је по прорачунима било око 40.000. Други су преко црноморских лука Одеса и Новоросијск испловљавали ка далеким морима и долазили до Солуна и Јадрана, где су их примиле власти новоформиране државе Срба, Хрвата и Словенаца (СХС). Велики број ових избеглица дошао је у Београд (по тадашњим изворима дошло их је преко 8.000); државне власти нису могле да им пруже адекватан смештај и негу само у српској престоници, па су их смештали у веће српске градске центре, Банат и Барању, а незнатан број је насељен у другим местима Краљевине. Тако се до краја 1921. године на територији Краљевине СХС нашло близу 40.000 руских избеглица<sup>3</sup>. У мају 1919. године у Београду формиран је Руско-југословенски одбор, који је преузео на себе да прихвати и подржи браћу Русе који су избегли испред бољшевика, да се постара о њиховом издржавању и размештају по

---

аустријским војним властима због скривања оружја, одузимања стоке и материјалних средстава сељацима грабовачког краја, затим, за увреду Величанства Краља, па је провео једно време у ваљевском притвору – нап. аут.

2 ОС, 1921. година, дел. бр. 20-25/21. Поред руског контингента заробљених војника у Трстеници, било је и италијанских војника, а у бекству учествовала су два руска и један италијански војник. С обзиром да је Васа Мојсиловић, председник општине трстеничке у доба окупације учествовао у њиховом проналажењу и хватању после рата му је суђено за дело издаје и потказивања савезника окупационој сили – нап. аут.

<sup>3</sup> Мирослав Јовановић, Десељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924, I књига, Стубови културе, стр. 25, 33–38, 40, 58, Београд, 1996. Следеће, 1922. године, број руских избеглица је достигао највишу бројку и износио је близу 43.000 душа.

Србији, као и о упућивању способних на руски фронт. У руском Дому у Београду, који је организовао поменути Руско-југословенски одбор, на дневном нивоу налазило је смештај и прехрану око стотинак избеглица Руса. Међутим, новца за издржавање Руског дома и свих руских избеглица није било довољно; након тешког рата и у оскудицама сваке врсте, новоформирана држава СХС била је у огромним финансијским проблемима.

Само за руске избеглице које су дошле у Краљевину СХС у лето 1920. године држава је издвајала по три милиона динара месечно. Влада и државне институције Краљевине СХС стално су истицале да се мора пружити свака врста помоћи и уточиште овим људима, јер се није заборављала огромна помоћ царске владе Краљевини Србији у ратној 1914. и 1915. години. Руско-југословенски одбор је молио да влада СХС потпомогне ове ратом уништене избеглице; указивано је и на чињеницу да је на руској територији 1916. године образован Југословенски корпус, који је царска Русија помагала војно, материјално и морално, па је морал и поштење налагао да краљевска влада, у мери којој може, врати помоћ<sup>4</sup>.

У Ваљево и ваљевски крај руске избеглице су појединачно долазиле од 1920. године, али се због комунистичке општине, која је тада била успостављена у граду на Колубари, на њих није гледало благонаклоно<sup>5</sup>. Стога, њихов прилив је био нешто већи од следеће, 1921. године. Стална флукутација избеглица, миграционе промене, услови живота и запослења утицали су да неки краће, а неки дуже остану у Ваљеву. Неки од њих су добили и државни посао у тадашњим ваљевским установама<sup>6</sup>.

У грађи ваљевског архива пронашли смо неколико докумената који су ближе осликавали начин како су државни органи и

---

<sup>4</sup> МИАВ, ОС, 1920. година, без фасцикле, дел. бр. 504 и Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине СХС, 1921. година, I књига, инв. бр. 1963, стр. 4–5, 16

<sup>5</sup> Комунистичка општина била је у Ваљеву од августа до децембра 1920. године – нап. аут.

<sup>6</sup> МИАВ, Фонд: А.1.5.119, Ваљевска гимназија – Ваљево (1870-), 1870-1974, Летопис Ваљевске гимназије (реконструисано) 1870–1950 и Милорад Радојчић, Руске избеглице у Ваљеву и околини, Колубара, Велики народни календар за просту 2001. годину, стр. 222–234, Колубара, Ваљево, 2001. Школске 1920. за наставника гимнастике у ваљевској Гимназији постављен је Александар Владимирович Шчеглов, а следеће, 1920/21. професор Владимир Алексејевич Аљбицки.

људи ваљевског краја покушавали да у овим јако оскудним временима помогну руске избеглице.

Министарство правде је својом депешом, адресираном Начелству општине ваљевске и Првостепеном суду у Ваљеву бр. 120 од 3. јануара 1920. године, тражило финансијску помоћ за руске избеглице, као и средства за опстанак Руског Дома у Београду. У представци се даље каже да *„частї је умолиїи Вас да изволиїе учиниїи у своме њодручју све шїїо се може, да се шїїо ѓре ѓрикуїи или одреди шїїо обилнија финансијска ѓомоћ, за руске избеїлице и ѓошаље Руско-јуїословенском одбору. Досїављајући ѓредњи Суду скреће му се ѓажња, да би овој молди ѓребало изаћи у сусреїи и међу својим особљем ѓрикуїиїи средства ѓа шїїо ѓре ѓошаље овоме Минисїарсїву“*.

Распис Министарства Правде за прикупљање финансијских средстава руским избеглицама од ваљевских државних органа трајао је више од четири месеца; међутим, због финансијске оскудице, која је владала код особља, није скупљен никакав прилог.<sup>7</sup>

Министарство унутрашњих дела је актом од 18. октобра 1920. године обавестило Начелство округа ваљевског о потреби размештаја руских избеглица у ваљевском срезу, као и њиховом смештају и исхрани<sup>8</sup>.

Министарство правде је својим актом бр. 37684 од 28. октобра 1920. године доставило Првостепеном суду Ваљево молбу Државне комисије за руске избеглице у којој се каже да је министар правде одобрио свим руским правницима запосленим у министарству правде одсуство до два месеца с правом на дневницу ради завршавања курсева за српски језик и правне науке на Београдском универзитету. Сви такви чиновници добијали су право на одсуство уз одобрење председника Суда или управитеља<sup>9</sup>.

Следеће, 1921. године, како се побољшавала финансијска ситуација у држави, забележена је нешто већа активност разних установа ваљевског краја у вези с новчаном помоћи руским избеглицама. Тако је управитељ основне школе у Рабровици маја

<sup>7</sup> ОС, 1920. година, дел. бр. 504. Сам документ који смо нашли је у врло лошем стању, искрзаних ивица и једва читљив. Настао је на паус папиру лошег квалитета и размрљаних печата – нап. аут.

<sup>8</sup> Мирослав Јовановић, поменуто дело, стр. 117 и 228

<sup>9</sup> ОС, 1920. година, дел. бр. 28966

месеца 1921. године прикупио 120 динара на име помоћи за децу руских избеглица на тлу Краљевине са молбом коме упутити ову суму.<sup>10</sup> На основу дописа Министарства социјалне политике, Школска управа и наставно особље Окружне заштите инвалида, деце и младежи у Ваљеву је у току месеца октобра 1921. године прикупила и послала 120 динара помоћи у корист гладне деце у Русији<sup>11</sup>. Министарство социјалне политике је у упутницама захваљивало свим школским управама које су из својих скромних средстава донирале новац.<sup>12</sup>

Новембра 1921. године, а према одштампаном апелу Друштва за потпомагање, васпитање и заштиту деце, основна школа у селу Лозници прикупила је на име добровољних прилога од ученика школе 60 динара за децу руских избеглица. Поменута сума послата је уплатницом преко Окружне заштите деце и младежи Ваљево, која се захваљивала ученицима и наставном особљу ове школе за добровољне прилоге<sup>13</sup>.

Међутим, како прикупљена средства никако нису била довољна, држава је, по други пут, у кратком временском року, организовала акцију за прикупљање прилога гладној деци у Русији. Тако је Обласна државна заштита деце и младежи својим актом бр. 4719 од 27. децембра 1921. године упутила допис Начелству округа ваљевског и Окружној заштити деце и младежи у Ваљеву са захтевом да се покрене шира акција спасавања руског народа и невине руске деце у условима велике беде, немаштине,

---

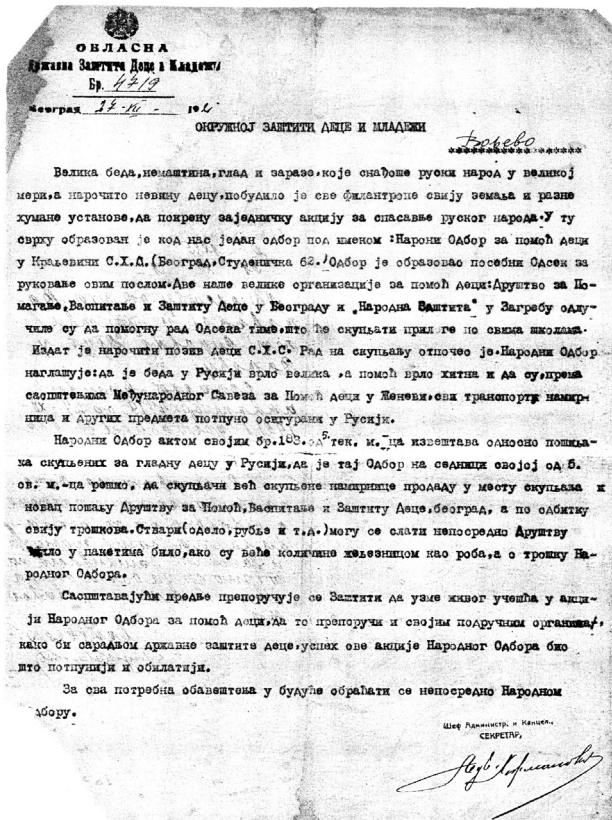
<sup>10</sup> ОС, 1921. година, разне фасцикле, дел. бр. 1517. Управитељ школе у Рабровици био је М. Гојковић. Писмо управитеља рабровачке школе било је адресирано на Друштво за Потпомагање, васпитање и заштиту деце, које је имало своје седиште у Београду, Студеничка улица бр.72. Друштво за Потпомагање, васпитање и заштиту деце у Београду и Народна заштита у Загребу у садејству са Народним Одбором за помоћ деци у Краљевини СХС прикупљале су у то време прилоге по свим школама Србије.

<sup>11</sup> ОС, 1921. година, разне фасцикле, дел. бр. 492/921. Послати новац ишао је преко Министарства за социјалну политику Руско-југословенском одбору у Београду (финансијском сектору) и делом Друштва за помоћ ветеранима.

<sup>12</sup> У потпису акта стајао је Ђорђе К. Стојић, секретар и инспектор Министарства социјалне политике Краљевине СХС.

<sup>13</sup> МИАВ, ОС, 1921. година, дел. бр. 236, 1546 и 1845. Апел Друштва за потпомагање, васпитање и заштиту деце оштампан је 10. августа 1921. године. Управитељ лозничке школе био је Вид. Ђерић, а акт о послатом новцу је заведен у школске књиге 5. децембра 1921. године

заразе и глади која је погодила ратом ову нашу братску земљу. У том циљу, Народни одбор за помоћ деци у Краљевини СХС и Друштво за помоћ, васпитање и заштиту деце су организовали помоћ у пошљкама одеће, обуће, ћебади, намирница и новцу у градовима и варошима Србије. У случају да су прикупљене веће количине помоћи, оба Друштва су извештавала да ће превоз ових великих пакета бити организован железницом, о трошку Народног Одбора. Јануара 1922. године у Ваљеву је отпочела акција за прикупљање помоћи гладној деци Русије.<sup>14</sup>



Факсимил акција за прикупљање помоћи гладној деци у Русији

<sup>14</sup> МИАВ, ОС, 1921. година, дел. бр. 1885 и ОС, 1922. година, дел. бр. 848. Допис Обласне државне заштите деце и младежи је достављен Начелству, ваљевским судовима и месним заштитама округа као акт ургентне природе, а документ је потписао секретар Окружне заштите деце у Ваљеву Рад. Малешевић. Седиште Народног одбора за помоћ деци у Краљевини СХС био је у Београду, у Студеничкој улици бр. 62 - нап. аут.

Министар иностраних дела Никола Пашић је истицао да држава, колико је могла, припомагала руске избеглице из буџета, али да та средства никако нису била довољна. Како се број избеглица повећавао 1921. године, држава је била принуђена да се обрати за помоћ савезницима. Савезници су врло кратко издавали помоћ, правдајући се да им средства више не дозвољавају; тако су власти Краљевине СХС у другој половини 1921. године биле у могућности да приме још само 200 породица „јер им не би могли да дамо средства да живе, а звајни их ња њедати како умиру од њади њо није никаква њолићика, нићи се може рећи да је њомоћ и брѡйсѡво<sup>15</sup>.“

Крајем 1921. године држава је формирала Народни одбор за помоћ гладнима у Русији, а његови апели доспели су и до Ваљева. Циљ Одбора био је „да развија што успешнију акцију за помоћ гладнима у Русији, докле год постоји потреба за том помоћи, да је указује што потпуније и успешније“<sup>16</sup>. Марта 1922. године извршена је реорганизација овог друштва, у њега су ушле разне угледне личности од двора, Народне скупштине, Цркве, до разних културно-просветних и друштвено-хуманих друштава. Због недовољне помоћи одлучено је да се организује приватна иницијатива за прикупљање прилога руским избеглицама у новцу и натури, с тим да се последњи уновче. При ваљевској цркви прикупљали су се прилози са списковима приложника, који су слати на адресу Народног одбора.<sup>17</sup> Главни одбор Кола српских сестара у Београду послао је

---

<sup>15</sup> МИАВ, Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 18. маја 1921. године, I књига, инв.бр.1963, стр. 4. Ово је део говора министра иностраних послова Николе П. Пашића

<sup>16</sup> МИАВ, Фонд: Коло српских сестара Ваљево 1921-1935, Ф-1 (1921-1928), дел. бр. пр. 32. Прикупљена помоћ је у току 1921. године била мала, а контактирало се између осталих, Друштво Црвеног Крста са свим локалним подружницама, Коло српских сестара, школе, цркве, државне установе, Материнско удружење за Ваљево и округ ваљевски, радници ваљевског краја.

<sup>17</sup> Исто. Није познато колики је био износ прилога при ваљевској цркви – нап. аут. Сам апел Народног одбора био је веома емотиван, а на овом месту даћемо само један његов одломак: „Спасавајмо гладне у Русији! У Русији, у појединим покрајинама, наша словенска браћа трпе страховиту глад, којој равне нема. 36 милиона душа гладује. По утврђеним подацима, преко 3.000 наше браће умре на сат. Такво страховито стање изазвало је све просвећене народе на акцију да се што пре и колико год више могуће помогну ти велики невољници у Русији... Природно је да и ми не смемо више ни часа чекати и изостати да помогнемо братском руском народу, који је увек подносио највеће жртве за нас“.

допис ваљевском удружењу са назнаком да се на Васкрс 1922. године отпочне са прикупљањем прилога за гладне у Русији. У акту насловљеном ваљевском Колу српских сестара стајало је – „*извештавајући вас о овоме, ми вас молимо, граје сестре, да учините са своје стиране све и прикупили ште више прилога за нашу умирућу браћу*“.<sup>18</sup> Ово је био један од апела београдског удружења насловљеног ваљевском, али због тешких услова рада и велике беспарице ваљевско удружење Кола српских сестара није могло да одговори на сличне молбе у току претходне, 1921. године<sup>19</sup>.

Познато је да су припадници руске интелигенције били запослени при државном апарату ваљевског краја као лекари, правници, инжењери, професори, свештеници, чиновници. Многи од њих мењали су професије и радили више послова, само да би преживели.<sup>20</sup> Оно што је мање познато је да је група руских војника почетком двадесетих година прошлога века учествовала у пробијању и изградњи веома захтевне трасе пута Вардиште – Ваљево<sup>21</sup>. Због недостатка архивске грађе нисмо у могућности да потврдимо да ли је у Ваљеву постојала руска колонија, мада је постојање исте врло вероватно<sup>22</sup>.

\*\*\*

Долазак великог броја руских избеглица на ове просторе доносио је међу локално становништво и органе државне управе Краљевине извесне недоумице, јер су ови људи доносили са со-

<sup>18</sup> МИАВ, Фонд: Коло српских сестара Ваљево 1921-1935, Ф-1, (1921-1928), дел. бр. пр. 22 и 79.

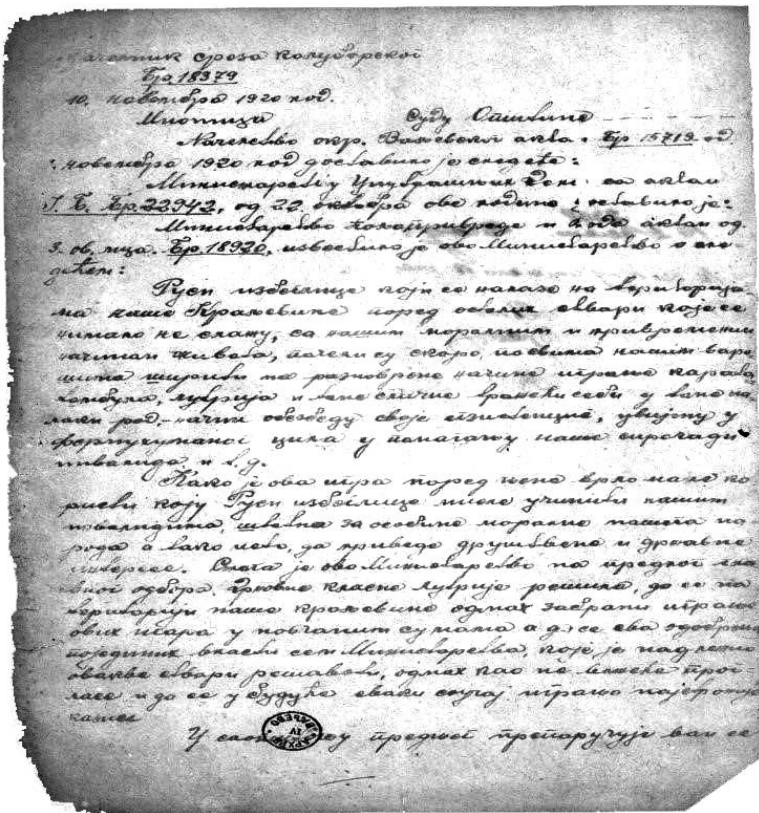
<sup>19</sup> Коло српских сестара основано је у Ваљеву 1. септембра 1921. године. У списку из 1922. године, Коло је бројало 208 чланица – нап. аут.

<sup>20</sup> Интересантан је животни пут Александра Сергејевича Карасенка. Овај Рус при доласку у Краљевину СХС радио је бројне физичке послове пре него је постао официр југословенске војске. У априлском рату командовао је неком јединицом у ваљевском крају и доспео заробљеништва. Након рата, радио је као чиновник у Крушику, па потом као управник Петковића циглане. – нап. аут.

<sup>21</sup> Мирослав Јовановић, поменуто дело, стр. 210

<sup>22</sup> Колонија руских избеглица је била основна организациона јединица ових људи који су се населили у неко место, а у свакој колонији која је бројала 25 и више колониста налазила се руска изборна управа на челу са председником. Остало је забележено да се почетком двадесетих година у Ваљеву група руских избеглица окупљала код извесног емигранта, који се бавио млекацијским послом у Ваљеву, са попутним објектима на Пећини – изјава Вере Жунић Владимиру Александровичу Кривошејеву 1986. године.





Факсимил актиа (аверс) о забрани каршања у новац

бом нове навике, менталитет, језик, начин одевања. Свакако да су се руске избеглице издвајале својом појавом, а боравак у новој земљи и у другачијим друштвеним околностима доводиле су до дужег процеса прилагођавања. Неки руски обичаји били су предмет разматрања тадашњих органа власти. Тако је новембра 1920. године Начелство среза колубарског у Мионици доставило Министарству унутрашњих дела, Министарству пољопривреде и вода, као и Начелству округа ваљевског извештај у коме се каже да у атару села Брежђе, у тамошњим кафанама икупљају се Руси избеглице и упражњавају картање у новац. По распису оба министарства упућеним Суду општине дрежђанске, овакве појаве биле су изразито штетне за морал наших људи и нашег начина живота. У распису се даље наводило да иако је играње карата, тамбула (томболе), лутрије у новац обезбеђивало на неки начин егзистенцију ових људи у тешким условима живота и рада у ту-

ђој земљи истовремено је давало ружну слику лаке зараде што је посебно могло негативно да утиче на српске ратне инвалиде, српску сирочад и све оне који су радили на пружању хуманитарне помоћи руским избеглицама. Министарства су званично одредила, да се преко Главног одбора државне класне лутрије, а да би се сачували друштвени и државни интереси Краљевине, одмах забрани играње ових игара у новац. Сви овакви новчани добици и губици проглашавани су пред законом неважећим, а сваки случај играња у новац имао се најстрожије да казни, како код нашег народа, тако и код Руса избеглица. Једино су овакве игре у новцу биле дозвољене на посебним местима где је постојало одобрење од надлежног министарства<sup>23</sup>.

Из истог документа сазнајемо да поменуте игре руске избеглице нису само упражњавале на тлу колубарског среза; пре би се могло рећи то била уобичајена појава која је могла да се види по скоро свим варошима Краљевине и показивала тенденцију ширења и по великим градовима где су ове избеглице стизале. То је свакако, био разлог више да власти енергично сузбијају дотичне појаве.

Dejan Popović

#### HELPING THE RUSSIAN REFUGEES IN THE VALJEVO REGION 1920–1922

Following the October Revolution, the Russian refugees reached the Kingdom of SHS in 1919, and specifically the Valjevo region in 1920 and 1921. Due to the difficult living and working conditions in their new environment, some of the Russian refugees remained in the Valjevo region shorter than the others. Some intellectuals found employment in the civil service sectors, while some of these refugees worked as soldiers on developing and tracing roads in the Valjevo region. The public institutions of the town of Valjevo, the Church, the Circle of Serbian Sisters, as well as the citizens, raised funds for the Russian refugees many times, but these contributions could barely cover the essential needs of these people. Funds for the starving children of Russia were also raised in the educational institutions, and these small financial and material contributions generated gratitude of various Russian-Yugoslavian associations, but also of the Russian people.

<sup>23</sup> МИАВ, Фонд: Начелство среза колубарског 1887–1940, кут. бр. 1, 1920. година, пр. бр. 1. Документ је заведен по редним бројем 2308 дана 16. новембра 1920. године у општини села Брежђе. Заступник Начелника среза колубарског у потпису био је писар М. Саватијевић.

## ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

### Архивски извори

#### *Међуопштински историјски архив Ваљево*

Фонд: Окружни суд Ваљево (ОС), 1920. година, неинвентарисана грађа, 31 кутија

ОС, 1921. година, неинвентарисана грађа, 45 кутија

ОС, 1922. година, неинвентарисана грађа, 18 кутија

Фонд: А.1.5.119, Ваљевска гимназија. Ваљево (1870-), 1870-1974, Летопис Ваљевске гимназије (реконструисано) 1870-1950

Фонд: Коло српских сестара Ваљево 1921-1935, Ф-1 (1921-1928)

Фонд: Начелство среза колубарског 1887-1940, кут. бр.1

Библиотека штампане ствари, оштећене! Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине СХС 1920-1921. I књига

Казивања Вере Жунић

### Литература

- Јовановић, 1996, 25, 33-38, 40, 58, 117, 210, 228 – Мирослав Јовановић, Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924, I књига, Стубови културе, Београд, 1996.
- Радојчић, 2001, 222-234 – Милорад Радојчић, Руске избеглице у Ваљево и околини, Колубара, Велики народни календар за просту 2001. годину, Колубара, Ваљево, 2001.

